

УДК 340.1

А. С. Заєць

ФОРМИ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Актуальність теми дослідження зумовлена тими змінами, які відбуваються в політичній, економічній і правовій сферах життя українського суспільства. У час, коли здійснюється реформування всіх сфер суспільних відносин, проблематика правового виховання, піднесення її рівня набуває невідкладного характеру та вимагає прийняття кардинальних заходів, від успішної реалізації яких багато в чому залежить успіх тих реформ, які на сьогодні є головною ціллю нашої держави.

Правова свідомість більшості українців, особливо молодого покоління, сформувалась і формується в момент кризового періоду розвитку нашої держави. У цих кризових умовах спостерігається зростання числа злочинів та інших правопорушень, в основі яких лежить не лише складна політична та економічна ситуація, а й значною мірою низький рівень правового виховання населення.

Серйозні потрясіння, що відбулись у політичній та економічній системах українського суспільства, призвели до істотної зміни якості життя. Безпосереднім результатом відсутності правового виховання є криза цінностей, на які орієнтується суспільство. Зростає відчуття невпевненості в майбутнє. Водночас деформується ставлення людей до діючої системи права. Виникає негативне ставлення до законів, які не можуть забезпечити правову захищеність громадянина, його особистості, честі й гідності.

Проблемам правового виховання присвячено праці таких правознавців, як В. Андрейцев, Ю. Битяк, В. Головченко, І. Голосніченко, І. Дмитрієнко, О. Долгополов, Ю. Калиновський, Н. Коваленко, Д. Колесніченко, М. Козюбра, О. Косаревська, А. Кутиркін, Т. Кушнірова, З. Легуша, Л. Макаренко, Л. Марченко, М. Матузов, О. Менюк, І. Невважай, В. Оксамитний, І. Осика, Р. Подберезський, О. Пометун, В. Сальников, О. Семітко, А. Скуратівський, В. Стреляєва, Є. Татаринцев, В. Тацій, Ю. Тодика, Н. Удод, В. Черней, І. Яковюк та інші.

З огляду на кількість учених, які присвятили увагу дослідженню правового виховання, існує також безліч визначень вказаного терміна. У більшості випадків поняття правового виховання визначається з урахуванням його діяльнісного аспекту. Наприклад, правове виховання визначається як цілеспрямована систематична діяльність держави, її органів та службовців, громадських об'єднань і трудових колективів із формування й підвищення правової свідомості та правової культури [6, с. 409].

Відповідно до іншої позиції правове виховання є особливою формою діяльності держави, її органів і посадових осіб, громадських об'єднань та трудових колективів, спрямованою на формування у свідомості людей поваги до права, позитивних знань, поглядів, поведінкових орієнтацій, установок, навичок і звичок, що забезпечують правомірну поведінку, активну життєву позицію під час виконання й використання юридичних норм [8, с. 553].

Система заходів, спрямованих на формування політико-правових ідей, норм, принципів, що представляють цінності світової й національної політичної культури, виступає як правове виховання, змістом якого є залучення людей до знань про державу та право, політичні процеси, формування стійкої орієнтації на законотворчу поведінку. Метою правового виховання є створення спеціального інструментарію з донесення до розуму й почуттів кожної людини правових цінностей [9, с. 30].

Водночас О. Скакун вважає, що правове виховання – це цілеспрямований постійний вплив на людину з метою формування в неї правової культури та прагнення до активної правомірної поведінки [10, с. 75].

В. Котюк стверджує, що правове виховання – це цілеспрямована, послідовна, систематична діяльність держави та її органів, а також громадських організацій для формування певної системи правових знань, умінь і навичок, правового мислення, правових почуттів (почуття права, законності, почуття поваги до тих соціальних цінностей, які регулюють та охороняють право й законодавство) [3, с. 97].

Усі наведені визначення не суперечать одне одному, а характеризують правове виховання з різних сторін.

Водночас нормативне встановлення передумов правового виховання визначено в Постанові Кабінету Міністрів України «Про Програму правової освіти населення України» від 29 травня 1995 р. № 366 [1].

Указом Президента України «Про Національну програму правової освіти населення» від 18 жовтня 2001 р. № 992/2001 затверджено Національну програму правової освіти населення, у якій термін «правова освіта» визначається як «комплекс заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на створення належних умов для набуття громадянами обсягу правових знань і навичок у їх застосуванні, необхідних для реалізації громадянами своїх прав і свобод, а також виконання покладених на них обов'язків» [2].

На сучасному етапі державотворення нашої держави одним із найважливіших моментів є формування системи правового виховання як засобу впливу на правову свідомість і підвищення правової культури, збереження наступництва в праві. Тому важливим є усвідомлення того, що право не може відігравати роль регулятора суспільних відносин, не набувши справедливого характеру, його спрямованості на утвердження соціальної цінності людини, її невід'ємних прав і свобод, прищеплення громадянам правових цінностей, переконань, мотивів та установок із метою втілення верховенства права, стимулювання правової активності, створення необхідних правових засад для вільного розвитку громадянського суспільства.

Аналізуючи викладені дефініції поняття правового виховання, форми правового виховання варто визначити як способи зовнішнього вираження правовихих діяльності. Водночас для більш повного диференціювання цього поняття необхідно вказати на цілі такої діяльності. Це дасть змогу уточнити, які саме способи зовнішнього вираження діяльності державних органів і громадських організацій можна називати правовиховними.

Таким чином, під формами правового виховання розуміються способи зовнішнього вираження діяльності, за допомогою яких державні органи та громадські організації, посадові особи та громадяни проводять роботу з виховання населення

в душі поваги до законів, суворого їх виконання, сприяють формуванню в громадян правосвідомості, правової культури, прищеплюють їм навички правомірної поведінки та підвищують їх соціально-правову активність.

По-різному класифікуються форми правового виховання. До них відносять правове навчання або освіту, правову пропаганду, залучення громадян до управління державними й громадськими справами, правозастосовну діяльність, якій надається спеціальна виховна спрямованість, правову агітацію.

Деякі автори вважають, що формами правового виховання є пропаганда права, правова освіта та просвіта.

Кожному такому напрямку правового виховання властиві специфічні форми. Так, до специфічних форм правового навчання можна віднести семінари, правову пропаганду (бесіди), юридичну практику населення (участь у судових процесах). Є також загальні форми, властиві декільком із названих напрямів правового виховання, хоча щодо кожного конкретного напрямку вони мають свої особливості. Наприклад, навчальна лекція властива правовому навчанню, а публічна лекція – правовій пропаганді. Звичайно, як і будь-яка інша класифікація, вона певною мірою умовна.

Отже, правове виховання є діяльністю з формування в суб'єктів звичних позитивних установок на більш правомірну поведінку, і здійснюється воно в різних формах [4, с. 436].

Так, досить слушно М. Матузов та А. Малько серед форм правового виховання виділяють такі:

1) правову пропаганду;

2) правове навчання, яке у свою чергу можна поділити на підвиди:

– загальне правове навчання, яке проводиться в межах шкільної освіти (курси з основ права, вступ до правознавства тощо), а також у межах середньої й вищої професійної освіти у вигляді спеціальних навчальних курсів;

– спеціальне правове навчання, що являє собою підготовку фахівців із юридичною освітою в межах середньої та вищої професійної освіти;

3) юридичну практику та повсякденний досвід;

4) самоосвіту [4, с. 440].

Формуванню правової культури населення активно сприяє пропаганда правових знань. Проводиться вона переважно диференційовано, з урахуванням особливостей різних категорій населення, у тому числі їх правосвідомості. Форм правової пропаганди склалось досить багато. Серед них найбільш поширеними є лекції, бесіди, видання популярних книг, брошур, листівок із юридичної тематики, проведення «круглих столів», виступи в пресі, на радіо й телебаченні, вечори запитань і відповідей, диспути, дискусії, тобто своєрідний «юридичний всеобуч».

Правове навчання населення здійснюється шляхом викладання юридичних дисциплін у навчальних закладах різного рівня та профілю (у загальноосвітніх школах, професійно-технічних училищах, у середніх спеціальних і вищих навчальних закладах), юридичної підготовки різних категорій населення (юристів, посадових осіб, депутатів, членів громадських організацій, працівників різних професій) на курсах підвищення кваліфікації, семінарах тощо.

Посилюється також увага до проблеми європеїзації юридичної освіти, а саме реформування навчальних програм і перебудови методів навчання з метою формування єдиного ринку юристів, здатних працювати в будь-якій країні Європейського Союзу [7, с. 230].

Важливим напрямом правового виховання є юридична практика, повсякденний досвід членів суспільства, тобто їх участь у правотворчій, правозастосовній і правоохоронній діяльності державних органів та громадських організацій. Це насамперед участь в обговоренні нормативних актів, участь у судових процесах (як позивач, відповідач, потерпілий, народний засідатель, присяжний), участь у роботі органів народного контролю та інших органів та організацій, що стосуються застосування права й охорони правопорядку, висновок різних цивільно-правових угод, користування послугами адвоката тощо.

Практика має важливе значення для правового виховання, оскільки в разі суперечності між життєвим досвідом людини та правовою реальністю пріоритет буде надано саме життєвому досвіду. Правова вихованість членів суспільства значною мірою залежить від якості законодавства, практики й форм правозастосування, стану судового захисту прав і свобод людини, дотримання правових вимог представниками державної влади, повноти реалізації на практиці принципу невідворотності покарання, у тому числі незалежно від соціального статусу, походження, займаної посади тощо.

Самоосвіта проводиться шляхом власного осягнення й осмислення особистістю правових явищ, навколишньої правової дійсності, самостійного вивчення законодавства, наукової літератури, спілкування з оточуючими. Під самовихованням розуміють свідому діяльність людини, спрямовану на вироблення в собі позитивних і подолання негативних рис, на перетворення власної особистості [5, с. 286].

Як відомо, у кожному конкретному випадку на ефективність правовиховної роботи впливають об'єктивні умови, у яких вона проводиться, вибір форм та методів здійснення, правовий матеріал, можливості вихователів, особливості виховуваних і багато іншого. Важливо з'ясувати взаємозв'язки та взаємозалежності всіх цих компонентів та обставин, що впливають на них.

Одним із найбільш наочних прикладів є дослідження ефективності форм і методів виховання стосовно тих чи інших категорій населення. Їх вибір значною мірою залежить від конкретних цілей, змісту та обсягу знань, які необхідно дати, тих чи інших осіб, наявності часу для роботи, матеріальних засобів, за допомогою яких вони можуть проводитись. Істотним при цьому є те, що в усіх випадках необхідно враховувати наявні правові знання й переконання, правовий досвід і навички.

Ефективність тих чи інших форм і методів правового виховання не є незмінною, абсолютною. Щодо однієї групи населення можуть бути більш ефективні одні форми й методи, а щодо іншої – зовсім інші. Тому дуже важливо під час їх застосування визначити основні, найбільш оптимальні. Таке встановлення може відбуватись на короткий строк, на значний період, на тривалу перспективу. Зі зміною умов вони можуть бути замінені іншими.

Не можна заперечувати значення дослідження поняття й класифікації форм правового виховання для розробки теорії виховання, а також науково обґрунтова-

них практичних рекомендацій. Водночас постає, що завдання юридичної науки полягає не лише в різних тлумаченнях термінів, а й у пошуку нових і вдосконаленні існуючих шляхів правового виховання.

Однак не буде помилкою вважати, що в сучасних умовах за комплексного розвитку ринкових відносин, що змінюють взаємини людей у суспільстві, дуже складно застосовувати раніше існуючі форми й методи правовиховної роботи. Виховання людей – справа складна, тому при цьому неприпустимі шаблони та формалізм.

Водночас варто зазначити, що сьогодні необхідно створити умови, за яких кожен міг би самостійно отримувати юридичні знання, обираючи для цього найбільш доцільну форму оволодіння правом.

У такому разі, якщо розуміти під правовою інформацією наявні в суспільстві відомості про право, у категорії «правові знання» можна виділити ще одну складову частину – знання, необхідні для самостійного отримання інформації про зміст правових актів. Без цієї інформації неможливо поповнювати свої правові знання.

У процесі правової просвіти громадянин має придбати знання не лише чинного законодавства, а й способів, засобів самостійного оволодіння ним. Абсолютно правильним є стандартне визначення правової обізнаності, що застосовується під час навчання. Так, якщо громадяни пам'ятають конкретне правове положення, це добре; а якщо забули, проте знають, де знайти потрібне положення, уміють робити це швидко й грамотно, – це також свідчить про їх правову обізнаність.

Важливість і необхідність навчання громадян умінню самостійно отримувати потрібну інформацію про законодавство зумовлюються низкою інших причин та обставин. Фундаментальне та повне знання законів для всіх громадян дати неможливо, а гостра потреба в цьому зберігається постійно.

Останнім часом виявляється тенденція підвищення інтересу до права зі збільшенням віку, що зумовлює необхідність постійно вдосконалювати знання права. Потрібно пам'ятати, що законодавство – динамічна система, увесь час з'являються нові закони, знайомство з якими має здійснюватись самостійно.

Найбільш ефективно засвоєння законодавства має місце щодо норм, які мають безпосереднє значення для громадянина, а отже, завжди зберігатиметься необхідність повторного звернення до недостатньо засвоєних юридичних норм. Окрім того, здатність самостійно орієнтуватись у системі законодавства дає змогу глибше зрозуміти сенс і зміст правових приписів.

Варто акцентувати увагу на тому, що які б нові технічні засоби інформації не вступали в дію, вони не можуть замінити живе слово, яке формує зазвичай більш стійкі знання. Наприклад, успіх лекції завжди полягає не стільки в кількості поширеної інформації, скільки в тому, що саме зрозуміли й запам'ятали слухачі.

Основною перевагою усних форм правового інформування з позиції забезпечення доступності законодавства є особисте спілкування лектора зі слухачами, що дає змогу оперативно реагувати на запити аудиторії, які з'являються в ході викладу. Громадяни задовольняють свої потреби в роз'ясненні незрозумілих положень відразу ж у процесі спілкування, що досягається за допомогою такої форми роботи, яка має на увазі постановку питання та відразу надання відповіді на нього. Це найкраща гарантія цінності й корисності правової інформації, що повідомляється.

Для того щоб усне правове інформування здійснювало більш ефективний вплив на забезпечення доступності законодавства, потрібне корегування його тематики, оновлення способу передачі інформації, а також підвищення кваліфікації лекторів і правових пропагандистів.

Підводячи підсумок, можна зробити висновок, що правосвідомість потребує систематичного раціонального формування, стимулювання й позитивного соціального розвитку. Саме правове виховання в різних своїх формах виступає системою заходів, спрямованих на інтеграцію у свідомість людей політико-правових ідей, норм і принципів, які представляють цінності світової та національної правової культури.

Література

1. Про Програму правової освіти населення України : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 травня 1995 р. № 366 (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/366-95-п>.
2. Про Національну програму правової освіти населення : Указ Президента України від 18 жовтня 2001 р. № 992/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/992/2001>.
3. Котюк В. Теорія права: курс лекцій : [навч. посібник] / В. Котюк. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.
4. Матузов Н. Теория государства и права : [учебник] / Н. Матузов, А. Малько. – М. : Юристъ, 2009. – 552 с.
5. Міняйлова А. Компонентно-структурний аналіз гуманістичного виховання студентів / А. Міняйлова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Педагогічні науки». – 2013. – № 3. – С. 286–294.
6. Проблемы общей теории права и государства : [учебник] / под общ. ред. В.С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2004. – 832 с.
7. Оборотов Ю. Традиции и новации в правовом развитии / Ю. Оборотов. – О. : Юридическая литература, 2001. – 157 с.
8. Пиголкина А. Теория государства и права : [учебник] / А. Пиголкина. – М. : Городец, 2006. – 613 с.
9. Рибалка Л. Вплив ЗМІ на політико-правову культуру суспільства / Л. Рибалка // Законодавство України у світлі сучасних активних реформаційних процесів : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 21–22 листопада 2014 р.). – К. : Центр правових наукових досліджень, 2014. – С. 29–32.
10. Скакун О. Теория государства и права : [учебник] / О. Скакун. – Х. : Консум ; Ун-т внутр. дел, 2000. – 704 с.

Анотація

Заець А. С. Форми правового виховання в сучасній Україні: теоретико-правовий аналіз. – Стаття.

У статті розкривається поняття форми правового виховання, визначається система його форм. Проводиться дослідження різних позицій учених щодо визначення форм правового виховання. Дається коротка характеристика кожної форми.

Ключові слова: правове виховання, форми правового виховання, правове навчання, самовиховання, правова пропаганда, юридична практика.

Аннотация

Заець А. С. Формы правового воспитания в современной Украине: теоретико-правовой анализ. – Статья.

В статье раскрывается понятие формы правового воспитания, определяется система его форм. Проводится исследование разных позиции ученых относительно определения форм правового воспитания. Дается краткая характеристика каждой формы.

Ключевые слова: правовое воспитание, формы правового воспитания, правовое обучение, самовоспитание, правовая пропаганда, юридическая практика.

Summary

Zaiets A. S. Forms of legal education in modern Ukraine: theoretical and legal analysis. – Article.

The article deals with the concept of a legal education form and the system of its forms. Various opinions of scholars regarding definition of the forms of legal education are reviewed. Each form of legal education is described in brief.

Key words: legal education, forms of legal education, legal training, self-education, legal propaganda, legal practice.